

Vallomás a Vallomásokról

Jegyzet Rákóczi Confessióinak fordításához

Minden fordító szívesen ámítaná magát azzal, hogy egyszer s mindenkorra meg lehet tanulni latinul: hogy létezik egy olyan latin nyelv, amelynek birtoklása kulcsot ad az összes latinul írt mű fordításához. Pedig nemcsak koronként és tájegységként változott a nyelv és a stílus, hanem szerzőnként is, alkalmazkodva a mondandó természetéhez és főként a szerző egyéniségéhez. Ez okozza a legtöbb nehézséget, hiszen minden szerző minden sora árulkodik kultúrájának összetettségéről, műveltségének forrásairól, és ez a latin nyelv esetében együtt jár az egész latin nyelv irodalmának és történetének észrevétlenül a műbe épülésével. Egy újkori latin műhöz az embernek különösen nagy óvatossággal kell nyúlnia: érzékeny füllel ki kell hallania az ókori irodalom visszhangjait, a kereszténységgel együtt született középlatin nyelv és kultúra üzenetét, észre kell vennie a filozófiai és teológiai irodalom beszüremkedését, a látomásirodalmak ihlette víziókat, és sorolhatnánk tovább.

Rákóczi Vallomásainak fordítását is az tette igen bonyolulttá, hogy a nyelv, amelyen megszólal, az egész latin kultúra gazdagságával terhes, nyelvileg és gondolatilag is egyaránt táplálkozik csaknem kétezer év latin szellemének kincseivel.

A felületes olvasásra is feltűnő két stílusréteg: a történeti elbeszélő rész és a vallomások különbségének visszaadása volt az első fordítói feladat. Bár Rákóczi szándéka az volt, hogy az *Emlékiratok* és a *Vallomások* között ossza meg a „külső és belső történések elbeszélését”, a belső történések kiváltó okainak, a külvilág eseményeinek leírása akaratlanul is beleszövődik a műbe. Méghozzá erőteljesen megelevenítő leírásokkal, az elbeszélte esemény, az elbeszélte esemény jellegéhez alkalmazkodó stíluselemekkel, képekkel. Bécsújhelyi fogságából való menekülését emlékezetes fordulatossággal, a cselekmény mozzanatait visszaadó, gyors, rövid mondatokkal festi le, a szereplők erősebb fényben, kinagyítva jelennek meg, mintegy a feszült helyzetben mindent élesebben megfigyelő ember szemével láttatva őket. Pompásan, gördülékenyen peregnek a mondatok a szultán esemény- és látványdús fogadásának leírásában is: egymásra zsúfolódnak a képek, mint a fényűző szertartás jelenetei. Persze Rákóczi hétköznapian egyszerű is tud lenni: amidőn

vendéglátóinak szűkmarkúságáról panaszkodik, a fordításban szinte egy mai levél vagy napló stílusát kellett alkalmazni.

A „belső történések” megelevenítésében a szöveg még sokszínűbb: a „belső történések” egyrészt az emberekhez fűződő érzelmei, a világról szőtt gondolatai, másrészt elmondhatatlanul egyénim szinte páratlan mélységű vallásossága. A naplószerűen, folytatásokba írt vallomás műfaji sajátosságainak fogva is előtérbe helyezi az érzelmeket, de a *Vallomások* leírta érzelmeket nemcsak a vallomásírás műfaji kényszere szülte, hanem a maguk leplezetlen hevességével törhettek ki a valóságban is: a férfiasan szentimentális vallomásíró valóban zokogva borulhatott Bercsényi Miklós kebelére, valóban szerethette az orléans-i herceget, és mélyen megrendíthette annak visszautasító levele.

Érzelmi mélypontjain, politikai kudarcaiban a fejedelem mindig általános életbölcselettel vigasztalódik: saját helyes fájdalmait mintegy enyhíti, ha a világ rendes folyásának részeként értelmezi őket: „De a világi fejedelmek barátsága forgandó...”

Mély vallásosságából és vallási műveltségéből kifolyólag Rákóczi a Biblia fordulatait, képeit oly természetességgel fogalmazza bele gondolataiba, mint a költők, szónokok a mindenkori toposzokat, ha kell, nem szó szerint idézve, hanem grammatikailag a mondathoz igazítva. Ez újabb fordítói problémát jelentett: a nyelvtanilag átszerkesztett bibliai idézeteket nem lehetett egyenesen a Káldi-féle magyar bibliafordításból átvenni, hanem újra kellett fordítani. Más esetben, ha a Káldi-fordítás szállóigévé vált magyarul, vagy régies nyelvvel a vallásosságot hitelesebbé teszi, plasztikusabb megfogalmazásával sajátos többletet nyújt, úgy még akkor is ragaszkodtam hozzá, ha a mai nyelvünkben az általa használt fordulat már eltűnt.

A Biblia képeit Rákóczi nem csupán átveszi, beleszövi mondandójába, hanem tovább is fejleszti, kibontja őket. A „Tu es Petrus et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam” eredeti megfogalmazásban nem fordul elő a *Vallomásokban*, de az allegória továbbfejlesztése költői képpé alakul: „Ez homokra épített ház, viszont a te törvényed szilárd sziklájára emlet szeretet nem ismeri ezt a bizonytalanságot...”

Világi képei között is van néhány kiemelkedően szép, költői kép: „A társadalom minden köteléke pókháló szálaiból szövődik...” – mondja rezignált szűkszavúsággal, amikor a pókhálónakony érzelmi szálak mindegyike semmivé foszlott.

Vallásos bensőségének visszaadására a szinte már szerelmes fohászok melegségét kellett megidézni: e teljesen egyedülálló amor sanctus szépségét egy-egy részlet nem is érzékeltetheti igazán. Rákóczi vallásmélményének magas érzelmi hőfokát megható emberi bölcsességgel úgy magyarázza, hogy igazi aszkéta csak az tud lenni, aki igazán élvezni is

tudja az életet, csak az tudja átélni a lemondás megtisztító erejét, aki igazán érzi a vonzás nagyságát.

A latin szöveg nehézségét nemcsak stilisztikai problémák (a különféle stílusrétegek visszaadása) jelentették, hanem a szókincs is. A vallomásrészek szókinccse a bibliai és ágostoni kifejezéseken kívül a teológia fogalomtárát és feldolgozza, a leíró részekben kavarnak a korabeli politikai, diplomáciai élet szólamai, a katonai szakkifejezések, a jogi terminusok (ez utóbbi egy örökösödési per kapcsán).

A nyelvi gazdagság következtében egyetlen olyan szótár sem volt, amely minden felmerült nehézséget megoldott volna; így előfordult, hogy ahol a kitűnő Du Cange sem segített, ott a lényegesen kisebb Calepinus adott fogódzót. Néhány „visszalatinosítás” (neolatin nyelvekben élő szavak visszalakítása a feltételezett latin alakra) esetében a szót a latin szótárban egyáltalán nem lehetett megtalálni, ilyenkor csak a francia vagy az olasz szótár segíthetett.

Külön tanulmányt igényelne és érdemelne a kézirat elemzése, Rákóczi saját kezű javításainak összevetése az eredeti fogalmazásokkal, a kihúzásokkal (mit miért javított, mennyire pontosak az adatai, stb.). E helyütt azonban csak annak a rövid megjegyzésére szorítkozom, hogy a fordítás mindenütt Rákóczi szövegét tartotta szem előtt, az eddig megjelent fordítások közül elsőként véve figyelembe a szövegközi javításokat, lapszéli jegyzeteket. A szövegben a hibásan közölt dátumokat, helyneveket meghagytam eredeti alakban, és jegyzetekben közöltük a helyes adatokat.

Egy tekintetben változtattam csak az eredeti szöveg írásképén: a kéziratban tagolatlanul, folyamatosan áradnak a mondatok, gondolatok, ezért nemcsak a vallomásokat, elmélkedéseket és elbeszélő részeket választottam el egymástól, hanem ezeken belül is igyekeztem a bekezdésekkel a kisebb értelmi egységeket elkülöníteni, hogy az általam nagyon szépnek, de igen töménynek és nehezen olvashatónak érzett *Vallomásokat* a ma megszokott írásképhez közelítsem, talán megkönnyítve ezzel a nagy mű olvasását, elősegítve annak megkedvelését.

(A fordító jegyzetét II. Rákóczi Ferenc Vallomásainak magyar fordításához 1979-ben írta, ám a szöveg mit sem veszített aktualitásából, hiszen Magyarországon a mai napig ez a magyar fordítás a legszélesebb körben használt...)

ERIKA SZEPES

Confession about Confessions

Notes on the Hungarian translation of the ‘Confessions’ of Francis II Rákóczi

Each translator is glad to deceive themselves into thinking that it is possible to learn Latin once and for all; that there is a Latin language in possession of which it is possible to translate all texts ever written in Latin. Nevertheless, the language and the style do not only change by historical era and by region, but also by author, adapting themselves not only to the nature of the message, but mainly to the individuality of the author. This causes the most of difficulties, since all lines of all authors tell about the complexity of their culture, the sources of their education, and in the case of Latin language it is accompanied by the fact that the whole literature and history of the Latin language is built into the work unnoticed. One must approach a work written in Latin in the early modern period with special circumspection: with a sensitive ear one must hear out the echoes of ancient literature of the work, the message of the Middle-Latin culture born together with Christianity, and with an observing eye one must recognize the references to philosophical and theological literature, the visions inspired by visionary literature, and so on.

It made very complicated the translation from Latin into Hungarian of the *Confessions* by Francis II Rákóczi that the language in which it speaks is burdened with the richness of the entire Latin-speaking / -writing culture, and both linguistically and thematically it carries the treasures of the Latin spirit of nearly more than two-thousand years.

Even by superficial reading two main layers of style become visible: the main task of the translator was to give back the difference between the historical, narrative part of the text and the confessions themselves. Although Rákóczi intended to divide the “narration of the interior and exterior events” between his *Memoirs* and *Confessions*, the description of the exterior events that result in the interior events are even inadvertently conceived in the work. Furthermore, it is written with very memorable and vivid descriptions, adapting the stylistic elements and images to the character of the event that is being narrated. His escape from the captivity in Wiener Neustadt is described with quick, short sentences that give back the

atmosphere of quickness of the events; the characters appears in stronger light, magnified, making the reader see them with the eye of the person who can observe what happens much more sharply in tense situations. The sentences are rolling very fluently and volubly in the description of the events of the banquet arranged by the Sultan of Turkey. The images are accumulating upon each other, just like the scenes of the luxurious ritual. Rákóczi can however be colloquially simple: when he complains about the parsimony of his hosts, the translation had to follow the style of a present-day letter or diary.

In the recollection of the “interior events” the text is much more diverse: on the one hand, the “interior events” are the author’s emotion towards certain people and his thoughts conceived about the world, on the other hand, they are also his uniquely deep religiousness. The confessions written in a diary-like order, due to the characteristics of the genre of *confession*, necessarily emphasize emotions, but the emotions described in Rákóczi’s *Confessions* are not born by the force of the genre of confession, but they might have burst out with their own unconcealed passion also in reality: the sentimental, still manly author might really have burst into tears when he embraced Miklós Bercsényi, and he might really have loved the Prince of Orleáns, and his refusing letter might really deeply shocked Rákóczi.

In his emotionally worst situations and political failures the Prince always comforts himself with general life philosophy: his pains are eased by the fact that he tries to interpret them as part of the natural motion of the world: “All in all, the friendship of worldly rulers is changing...”

Due to his deep religiousness and religious education, Rákóczi conceives the turns and images of the Bible into his own thoughts as naturally as poets and orators uses the toposes of the given historical period, and if it is a must, he does not cite them literally, but grammatically adjusts them to the given sentences. It meant another serious problem of translation: it was not possible to directly borrow the phrases of György Káldi’s Hungarian Bible translation in the case if tge grammatically re-edited citations, but they had to be re-translated. In other cases, if Káldi’s version became a proverb in Hungary, or with its old-fashioned style or more plastic phrases it made religiousness more credible or gave some special extra, then I kept it even if the given turn used by Rákóczi had already disappeared from contemporary Hungarian language.

Rákóci does not only borrow the images of the Bible and build them into his own text, but he also develops them further. The biblical sentence “Tu es Petrus et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam” [“Thou art Peter and upon this rock I will build my church”] does not appear in *Confessions* in its original form, but the further-development of the

allegory becomes a poetic image: “This house was built upon sand, but love built upon the solid rock upon your law does not know uncertainty...”

In his profane images there are some especially beautiful ones: “All bonds of the society are woven of the strings of the spider’s web” – writes Rákóczi in a resigned, laconic voice when all the emotional strings that are as thin as the spider’s web disintegrate.

To give back his religious intimacy we had to recall the intimacy conceived in loving supplications: the beauty of this completely unique *amor sanctus*, *holy love* cannot even be illustrated with one or two short extracts. Rákóczi explains the large emotional degree of his religiousness with moving human wisdom with the fact that only those who can really enjoy life are able to become a real ascetic, and only those who really feel the extent of attraction can live through the purifying power of resignation.

It was not only the stylistic problems (giving back the different layers of style) meant the main difficulty in the Latin text, but also the vocabulary. Beyond the expressions borrowed from the Bible and Augustine, the vocabulary of the confessions also use the concepts of theology and philosophy, and in the descriptive parts of the text one can encounter many political, diplomatic, military and legal technical terms of the age.

Due to this linguistic diversity, there was no dictionary that could have solved all problems that arose; so it occurred that where the otherwise eminent Du Cange dictionary did not help, the much smaller Calepinus gave some clue. In the case of some “*re-latinizations*” (the incorrect reconstruction of the supposed original Latin form of a word that is found in Romance languages) the original word could not be found in Latin dictionaries, and these times only French and Italian dictionaries could help.

The analysis of the manuscript would require and deserve an autonomous research article, it would be worth comparing Rákóczi’s own corrections with the original conceptions and deletions (why he corrected something and what he corrected, how precise his data are, etc.). However, in the present short essay I only tell that during the translation process I focused on Rákóczi’s own text all the time, and it was the first time in the history of the translations of *Confessions* that the marginal notes and corrections in the text by the author were considered. The inaccurate dates and toponyms were left intact within the text, and the correct data are given in notes.

I changed the way of writing in the original text in only one aspect: in the manuscript the sentences and thoughts are fluently, continuously flooding in an unarticulated manner, therefore, I did not only separate the confessions and narrative parts of the text from each other, but I did my best to separate smaller units of the text with paragraphs in order to bring

closer this beautiful, but difficultly legible text to the contemporary w of writing, perhaps making it easier to read this great literary work and helping readers to come to like it.

(The translator wrote her note the Hungarian translation of the Confessions by Francis II Rákóczi in 1979, but the text has not lost its timeliness up to now, since in Hungary this one is the most accepted and most widely use translation of the work.)